

CHỦ TỊCH HỒ CHÍ MINH VÀ NHỮNG TƯ TƯỞNG “SOI ĐƯỜNG” VỀ VĂN HÓA, NGHỆ THUẬT

★ PGS, TS NGUYỄN DUY BẮC

Phó Giám đốc Học viện Chính trị quốc gia Hồ Chí Minh

● **Tóm tắt:** Chủ tịch Hồ Chí Minh đã để lại cho Đảng ta, Dân tộc ta, Nhân dân ta hệ thống di sản lý luận trên tất cả các lĩnh vực của đời sống xã hội. Bài viết tập trung làm rõ những giá trị cốt lõi trong tư tưởng Hồ Chí Minh về văn hóa, nghệ thuật, những tư tưởng này có ý nghĩa soi đường cho Đảng ta lãnh đạo xây dựng nền văn hóa, nghệ thuật trong tiến trình cách mạng, đặc biệt là gần 35 đổi mới vừa qua.

● **Từ khóa:** tư tưởng Hồ Chí Minh; soi đường; văn hóa, nghệ thuật.

Lúc sinh thời, Thủ tướng Phạm Văn Đồng từng khẳng định: “Tư tưởng Hồ Chí Minh... là một kho tàng đầy của báu, là di sản chứa đựng biết bao giá trị, giá trị đó nói cho cùng là giá trị văn hóa”⁽¹⁾. Tìm hiểu và học tập tư tưởng của Hồ Chí Minh về văn hóa, nghệ thuật là hướng tiếp cận để khám phá “kho tàng đầy của báu” trong tư tưởng của Người.

1. Chủ tịch Hồ Chí Minh và những tư tưởng “soi đường” về văn hóa

- Văn hóa là “toàn bộ những sáng tạo và phát minh” của con người

Nếu chúng ta chú ý thì ở trang cuối của cuốn sổ ghi chép những bài thơ trong tập *Nhật ký trong tù (1942-1943)*, Chủ tịch Hồ Chí Minh đã sớm đưa ra khái niệm về văn hóa, phương thức hình thành, xây dựng nền văn hóa và ý nghĩa của văn hóa: “Vi lễ sinh tồn cũng như mục đích của cuộc sống, loài người mới sáng tạo và phát minh ra ngôn ngữ, chữ viết, đạo đức, pháp luật, khoa

học, tôn giáo, văn học, nghệ thuật, những công cụ cho sinh hoạt hằng ngày về ăn, mặc, ở và các phương thức sử dụng. Toàn bộ những sáng tạo và phát minh đó tức là văn hóa. Văn hóa là sự tổng hợp của mọi phương thức sinh hoạt cùng với biểu hiện của nó mà loài người đã sản sinh ra nhằm thích ứng những nhu cầu đời sống và đòi hỏi của sự sinh tồn”⁽²⁾.

Có thể nói, đây là một cách hiểu văn hóa theo nghĩa đầy đủ, toàn diện, hoàn chỉnh nhất. Theo đó, văn hóa là toàn bộ những sáng tạo và phát minh (giá trị) của con người tạo ra trong quá trình lịch sử, bằng lao động của mình, trên cả hai lĩnh vực sáng tạo (giá trị) vật chất “những công cụ cho sinh hoạt hằng ngày về ăn, mặc, ở và các phương thức sử dụng” và sáng tạo (giá trị) tinh thần “ngôn ngữ, chữ viết, đạo đức, pháp luật, khoa học, tôn giáo, văn học, nghệ thuật,...”, nhằm đáp ứng “lễ sinh tồn”, đồng thời cũng là “mục đích của cuộc sống” con người. Văn hóa, đó là sự tổng hợp, là

toàn bộ những phương thức sinh hoạt vật chất và sinh hoạt tinh thần cùng với những biểu hiện của các phương thức ấy nhằm thích ứng với những nhu cầu đời sống và đòi hỏi của sự sinh tồn của con người. Với Hồ Chí Minh, văn hóa là sự sáng tạo, là phát minh của con người, là lẽ sinh tồn, cũng là mục đích, ý nghĩa của cuộc sống. Văn hóa là cơ sở tạo nên đời sống xã hội, là đặc trưng của xã hội loài người. Quan trọng hơn, con người vừa là chủ thể của văn hóa vừa là sản phẩm của văn hóa. Từ quan niệm trên đây, chúng ta thấy Hồ Chí Minh đã xem xét văn hóa trên hai mặt: Một mặt (nghĩa hẹp), là sáng tạo văn hóa tinh thần của xã hội, tập trung vào những lĩnh vực trọng yếu như ngôn ngữ, đạo đức, lối sống, giáo dục, khoa học, pháp luật, tôn giáo, văn học, nghệ thuật,... Mặt khác (nghĩa rộng), là toàn bộ những sáng tạo vật chất và sáng tạo tinh thần của con người.

Năm 1988, Federico Mayor, Tổng Giám đốc Tổ chức UNESCO cũng nhấn mạnh bản chất sáng tạo của văn hóa, khi cho rằng: “Văn hóa là tổng thể sống động các hoạt động **sáng tạo** (của các cá nhân và các cộng đồng) trong quá khứ cũng như trong hiện tại. Qua các thế kỷ, hoạt động **sáng tạo** ấy đã hình thành nên hệ thống các giá trị, các truyền thống và các thị hiếu - những yếu tố xác định đặc tính riêng của mỗi dân tộc”⁽³⁾. Như vậy, từ rất sớm, danh nhân văn hóa Hồ Chí Minh đã khẳng định văn hóa có bản chất là sáng tạo, là phát minh của con người. Con người là chủ thể sáng tạo của văn hóa.

- Văn hóa phải được “*coi trọng ngang chính trị, kinh tế, xã hội*”

Chủ tịch Hồ Chí Minh cho rằng: “*Trong công cuộc kiến thiết nước nhà có bốn vấn đề cùng phải chú ý đến, cùng phải coi trọng ngang nhau: chính trị, kinh tế, xã hội, văn hóa*”⁽⁴⁾. Như vậy, văn hóa được Người quan niệm như là một trong bốn lĩnh vực cấu thành đời sống xã hội và văn hóa cần phải

được coi trọng ngang với chính trị, kinh tế, xã hội. Tư tưởng của Người một mặt nhấn mạnh vai trò quan trọng của văn hóa, ngang với các lĩnh vực trọng yếu khác, mặt khác phê phán việc (bệnh) coi nhẹ lĩnh vực văn hóa, coi văn hóa như lĩnh vực phụ, ăn theo các lĩnh vực khác, không thấy vai trò nền tảng, vai trò sáng tạo, dẫn dắt của văn hóa. Quán triệt tư tưởng của Hồ Chí Minh, Nghị quyết Hội nghị lần thứ chín Ban Chấp hành Trung ương khóa XI về *xây dựng và phát triển văn hóa, con người Việt Nam đáp ứng yêu cầu phát triển bền vững đất nước* đã xác định quan điểm chỉ đạo: “Văn hóa là nền tảng tinh thần của xã hội, là mục tiêu, động lực phát triển bền vững đất nước. **Văn hóa phải được đặt ngang hàng với kinh tế, chính trị, xã hội**”⁽⁵⁾. Đúng vậy, nếu kinh tế là nền tảng vật chất của xã hội thì văn hóa là nền tảng tinh thần của xã hội. Và với tính cách là nền tảng tinh thần của xã hội thì văn hóa vừa là mục tiêu, vừa là động lực, vừa là nguồn lực nội sinh quan trọng nhất của phát triển kinh tế - xã hội. Chăm lo văn hóa chính là chăm lo củng cố nền tảng tinh thần của xã hội. Thiếu nền tảng tinh thần tiến bộ và lành mạnh; không quan tâm giải quyết tốt mối quan hệ giữa phát triển kinh tế với phát triển văn hóa, thực hiện tiến bộ và công bằng xã hội ngay trong từng bước và từng chính sách phát triển thì không thể có sự phát triển kinh tế - xã hội bền vững. Văn hóa là kết quả của kinh tế, đồng thời là động lực của sự phát triển kinh tế. Các nhân tố văn hóa gắn kết chặt chẽ với đời sống và hoạt động xã hội trên mọi phương diện (chính trị, kinh tế, xã hội, luật pháp, kỷ cương,...) trở thành nền tảng tinh thần vững chắc của xã hội. Động lực của sự phát triển kinh tế - xã hội cũng phải được tìm trong văn hóa, trong nguồn lực con người, trong tiềm năng sáng tạo của con người và trong các giá trị di sản văn hóa của dân tộc và tinh hoa văn hóa nhân loại. Phát triển không chỉ là tăng trưởng kinh tế, chạy

theo tăng trưởng kinh tế với bất cứ giá nào; không phải là hy sinh mặt xã hội, hy sinh văn hóa, hy sinh phẩm giá con người. Phát triển phải nhằm mục tiêu văn hóa, vì xã hội công bằng, dân chủ, văn minh, vì tự do, hạnh phúc của con người, vì phúc lợi của Nhân dân. Đây mới là sự phát triển bền vững, toàn diện, bao trùm mà Bác Hồ và Đảng ta nhất quán chủ trương.

- Văn hóa "soi đường cho quốc dân đi"

Vai trò của "văn hóa soi đường cho quốc dân đi"⁽⁶⁾, soi đường cho sự phát triển và tiến bộ của xã hội đã được Chủ tịch Hồ Chí Minh nêu lên từ rất sớm, ngay từ những ngày đầu của cuộc kháng chiến chống Pháp năm 1946. Nói đến văn hóa không thể không nói đến hệ tư tưởng, vì hệ tư tưởng là "cốt lõi" của văn hóa, chi phối quan niệm về giá trị tinh thần, về đạo đức, lối sống và hành vi con người. Hệ tư tưởng chủ nghĩa Mác - Lênin, tư tưởng Hồ Chí Minh là nền tảng tư tưởng, kim chỉ nam cho hành động, định hướng mọi hoạt động của con người, định hướng toàn bộ hoạt động và sự phát triển của xã hội ta. Nói đến văn hóa là nói đến đạo đức. Đạo đức điều chỉnh hành vi và hoạt động của con người và xã hội, hướng đến và làm theo cái thiện, cái tốt, lương tâm và thiện lương. Nói đến văn hóa không thể không nói đến khoa học. Bởi lẽ, khoa học là sáng tạo và khát khao của con người vươn tới cái đúng, chân lý khách quan, phá vỡ mọi điểm mờ, mọi điểm mù của sự sống, cuộc sống. Nói đến văn hóa cũng là nói đến pháp luật. Pháp luật điều tiết, điều chỉnh hoạt động của con người và xã hội, đảm bảo cho mọi người "sống và làm việc theo hiến pháp và pháp luật", tôn trọng chuẩn mực và nguyên tắc chung của cộng đồng xã hội, luật pháp quốc gia và luật pháp quốc tế. Để cập đến văn hóa cũng chính là để cập đến văn học nghệ thuật, lĩnh vực nhạy cảm và tinh tế nhất của văn hóa, lĩnh vực có năng khả dự báo, khả năng phản

ánh vượt trước, có tác động sâu sắc đến đời sống tâm hồn và tình cảm của con người. Văn hóa (với các thành tố cấu thành cơ bản nêu trên) dẫn dắt, định hướng sự phát triển của con người và xã hội.

Để "văn hóa soi đường cho quốc dân đi", theo Hồ Chí Minh, phải: "1- Xây dựng tâm lý: tinh thần độc lập tự cường; 2- Xây dựng luân lý: biết hy sinh mình, làm lợi cho quần chúng; 3- Xây dựng xã hội: mọi sự nghiệp có liên quan đến phúc lợi của nhân dân trong xã hội; 4- Xây dựng chính trị: dân quyền; 5- Xây dựng kinh tế"⁽⁷⁾. Như vậy, xây dựng văn hóa là tiến hành xây dựng đồng bộ và toàn diện về tâm lý, luân lý, xã hội, về chính trị và kinh tế. Hồ Chí Minh cũng cho rằng: Để văn hóa soi đường cho quốc dân đi, mỗi cán bộ, đảng viên ở các cấp, các ngành phải là tấm gương để mọi người noi theo: "Muốn hướng dẫn nhân dân, mình phải làm mực thước cho người ta bắt chước"⁽⁸⁾.

- Văn hóa "là một mặt trận"

Trong *Thư gửi các họa sĩ nhân dịp triển lãm hội họa 1951*, Hồ Chí Minh đã nêu rõ: "Văn hóa, nghệ thuật cũng là một mặt trận"⁽⁹⁾. Luận điểm của Người đã khẳng định vị trí, vai trò, tầm quan trọng của lĩnh vực văn hóa trong sự nghiệp cách mạng của Đảng và của dân tộc ta, đồng thời nhấn mạnh mối quan hệ gắn bó khăng khít giữa mặt trận văn hóa và các mặt trận khác như kinh tế, chính trị, xã hội, quân sự, ngoại giao,... "Văn hóa, nghệ thuật cũng như mọi hoạt động khác, không thể đứng ngoài mà phải ở trong kinh tế và chính trị"⁽¹⁰⁾. Văn hóa là một mặt trận đấu tranh đầy cam go, quyết liệt, khó khăn giữa cũ và mới; giữa cách mạng và phản cách mạng; giữa tích cực và tiêu cực; giữa tiến bộ và lạc hậu; giữa văn hóa XHCN và văn hóa phi XHCN. Văn hóa cũng là mặt trận đoàn kết tập hợp đội ngũ trí thức, những nhà văn hóa và toàn quân, toàn dân phấn đấu cho sự nghiệp "phò chính, trừ tà", góp phần quan trọng vào việc nhân đạo hóa con người, cổ vũ con người vươn tới

chân, thiện, mỹ. Mặt trận văn hóa, văn nghệ phải gắn bó mật thiết với đời sống, phải "gắn liền với lao động, sản xuất, văn hóa xa đời sống, xa lao động là văn hóa suông"⁽¹¹⁾. Văn hóa phải thấu hiểu và đi sâu vào đời sống, "bày tỏ được cái tình thân anh dũng và kiên quyết của quân và dân ta, đồng thời để giúp phát triển và nâng cao tinh thần ấy"⁽¹²⁾. Nên văn hóa, văn nghệ sở dĩ có thể có sức mạnh và khả năng to lớn trong việc "nhận thức, khám phá và sáng tạo" đời sống, là vì đó là nền văn hóa, văn nghệ XHCN. Hồ Chí Minh cho rằng: "để phục vụ sự nghiệp cách mạng xã hội chủ nghĩa thì văn hóa phải **xã hội chủ nghĩa về nội dung và dân tộc về hình thức**"⁽¹³⁾. Đây là một tư tưởng văn hóa quan trọng của Người, vừa tiếp nối vừa nâng lên một tầm cao mới tư tưởng về một nền văn hóa **dân tộc - khoa học - đại chúng** mà **Đề cương về văn hóa Việt Nam** (1943) của Đảng chỉ ra. Nghị quyết Trung ương năm khóa VIII về **xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc** (1998) đã kế thừa và phát triển tư tưởng Hồ Chí Minh, khi xác định: "Văn hóa là một mặt trận; xây dựng và phát triển văn hóa là một sự nghiệp cách mạng lâu dài, đòi hỏi phải có ý chí cách mạng và sự kiên trì, thận trọng. Bảo tồn và phát huy những di sản văn hóa tốt đẹp của dân tộc, sáng tạo nên những giá trị văn hóa mới XHCN, làm cho những giá trị ấy thấm sâu vào cuộc sống toàn xã hội và mỗi con người, trở thành tâm lý và tập quán tiến bộ, văn minh là một quá trình cách mạng đầy khó khăn, phức tạp, đòi hỏi nhiều thời gian. Trong công cuộc đó, "xây" đi đôi với "chống", lấy "xây" làm chính. Cùng với việc giữ gìn và phát triển những di sản văn hóa quý báu của dân tộc, tiếp thu những tinh hoa văn hóa thế giới, sáng tạo, vun đắp nên những giá trị mới, phải tiến hành kiên trì cuộc đấu tranh bài trừ các hủ tục, các thói hư tật xấu, nâng cao tinh thần chiến đấu, chống

mọi mưu toan lợi dụng văn hóa để thực hiện "diễn biến hòa bình"⁽¹⁴⁾.

2. Chủ tịch Hồ Chí Minh và những tư tưởng "soi đường" về văn học, nghệ thuật

Khi bàn về các yếu tố của đời sống văn học nghệ thuật, Hồ Chí Minh đặc biệt nhấn mạnh tới chủ thể sáng tạo (nghệ sĩ); tới tác phẩm nghệ thuật - sản phẩm sáng tạo của người nghệ sĩ; tới công chúng nghệ thuật - người thưởng thức, kiểm nghiệm (sáng tạo) nghệ thuật và công tác lãnh đạo, quản lý văn hóa, văn nghệ.

- Về người nghệ sĩ - chiến sĩ

Lần đầu tiên trong lịch sử văn nghệ nước ta, Hồ Chí Minh gọi những nhà sáng tạo văn hóa nghệ thuật, những nghệ sĩ là **chiến sĩ** trên mặt trận văn hóa nghệ thuật. Năm 1943, trong bài thơ *Cắm tượng đọc Thiên gia thi* (*Khán thiên gia thi hữu cảm*), Hồ Chí Minh đã nêu lên ý tưởng về người nghệ sĩ - chiến sĩ, khi viết:

"Nay ở trong thơ nên có thép

Nhà thơ cũng phải biết xung phong"

Còn trong *Thư gửi các họa sĩ nhân dịp triển lãm hội họa năm 1951*, Người đưa ra luận điểm nổi tiếng: "Văn hóa, nghệ thuật cũng là **một mặt trận**. Anh chị em là **chiến sĩ** trên mặt trận ấy"⁽¹⁵⁾. Người nghệ sĩ, trí thức hoạt động trên lĩnh vực văn hóa nghệ thuật trong quan niệm của Hồ Chí Minh chính là những người chiến sĩ trên mặt trận văn hóa, văn nghệ. Người chiến sĩ ấy có nhiệm vụ sử dụng ngòi bút của mình để "phụng sự kháng chiến, phụng sự Tổ quốc, phụng sự nhân dân, trước hết là công, nông, binh"⁽¹⁶⁾. Người nghệ sĩ - chiến sĩ phải là người có lập trường tư tưởng vững vàng, đúng đắn, sáng tạo nghệ thuật đặt lợi ích của Tổ quốc, của Nhân dân lên trên hết, trước hết: "Phụng sự Tổ quốc, phụng sự nhân dân... văn nghệ sĩ nhất định sẽ tiến bộ hơn nữa, đồng thời có lực lượng mà giúp đỡ nhân dân tiến bộ hơn nữa"⁽¹⁷⁾. Về mối quan hệ khăng khít giữa độc

Nguyễn Công Hoan, khi đó phụ trách công tác kiểm duyệt thông tin, báo chí, văn hóa, văn nghệ: "Kiểm duyệt với báo chí phải thân với nhau. Người ta đã đặt hết tâm trí mới viết ra bài, cũng như đẻ được đứa con. Nay mình thấy cái mặt, cái tay đứa bé có vết hoặc có ghê, thì mình phải bảo người ta chữa, và chữa như thế nào. Nếu mình lại chặt cái mặt, cái tay ấy đi, thì đứa bé còn ra hình thù gì nữa. Đời nào bố mẹ nó lại đồng tình với mình được. Mà nhân tình thế thái như vậy, dù đứa con hư đại mấy, thì bố mẹ cũng yêu và bênh con. Vậy thì người ta sẽ oán. Chú có biết họ oán ai không?". (Nhà văn Nguyễn Công Hoan đáp: Thưa Cụ, oán chính quyền ta ạ) và Người nói tiếp: "Phải, chứ không oán chú đâu. Chính quyền là của Nhân dân, cơ quan ngôn luận cũng là Nhân dân. Chính quyền phải giúp ngôn luận tiến bộ"⁽²⁵⁾. Với Hồ Chí Minh, văn nghệ là một sinh mệnh. Vì vậy, lãnh đạo, quản lý văn nghệ phải giúp cho "sinh mệnh" văn nghệ phát triển lành mạnh, toàn diện.

Quan điểm, tư tưởng về văn hóa nghệ thuật của Hồ Chí Minh luôn luôn có ý nghĩa định hướng cho việc xây dựng nền văn hóa, văn nghệ cách mạng nước ta. Các Văn kiện của Đảng về văn hóa, văn nghệ thời kỳ đổi mới, nhất là Nghị quyết Hội nghị lần thứ năm Ban Chấp hành Trung ương khóa VIII về xây dựng nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc; Nghị quyết Hội nghị lần thứ chín Ban Chấp hành Trung ương khóa XI về xây dựng và phát triển văn hóa, con người Việt Nam đáp ứng yêu cầu phát triển bền vững đất nước đã kế thừa, bổ sung và làm phong phú tư tưởng Hồ Chí Minh về văn hóa, nghệ thuật. Quán triệt và thực hiện thành công các Nghị quyết quan trọng này là góp phần thực hiện những chỉ dẫn quý báu của Người về văn hóa, nghệ thuật. Đó cũng là những việc làm hết sức ý nghĩa trong việc góp phần bảo vệ nền

tầng tư tưởng của Đảng ta, đấu tranh chống lại những quan điểm sai trái, thù địch trên lĩnh vực văn hóa, nghệ thuật hiện nay □

- (1) Phạm Văn Đồng: *Văn hóa và đổi mới*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 1995, tr.126.
- (2), (7) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.3 Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.458.
- (3) Bộ Văn hóa - Thông tin và Thể thao: *Thập kỷ thế giới phát triển văn hóa*, Hà Nội, 1992, tr.23.
- (4) Hồ Chí Minh: *Về văn hóa*, Bảo tàng Hồ Chí Minh, Hà Nội, 1997, tr.11.
- (5) DCSVN: *Văn kiện Hội nghị lần thứ chín Ban Chấp hành Trung ương khóa XI*, Văn phòng Trung ương Đảng, Hà Nội, 2014, tr.48
- (6), (9), (10), (12), (15), (16), (24) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.7, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.246-247, 246, 246, 246, 246, 246, 246.
- (8) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.6, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.16.
- (11), (13) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.12, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.470, 471.
- (14) DCSVN: *Văn kiện Hội nghị lần thứ năm Ban Chấp hành Trung ương khóa VIII*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 1998, tr.58.
- (17) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.10, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.513.
- (18), (20) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.13, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.504, 504.
- (19) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.8, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.206.
- (21), (23) Hồ Chí Minh: *Toàn tập*, t.11, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2011, tr.559, 559.
- (22) *Bác Hồ với văn nghệ sĩ*, Nxb Tác phẩm mới, Hà Nội, 1985, tr.348.
- (25) Hồ Chí Minh: *Về công tác văn hóa nghệ thuật*, Nxb Sự thật, Hà Nội, 1971, tr.56.